

Андрей Бунджулов

ВЛАСТ И ВИДИМОСТ

Историческа социология
на политическите видимости

София, 2020

© Издателство „Изток-Запад“, 2020

Всички права запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде размножавана или предавана по какъвто и да било начин без изричното съгласие на автора и на издателство „Изток-Запад“.

© Андрей Бунджулов, автор, 2020

© Деница Трифонова, оформление на корицата, 2020

ISBN 978-619-01-0583-1

АНДРЕЙ БУНДЖУЛОВ

ВЛАСТИ ВИДИМОСТ

Историческа
социология на
политическите
видимости

СЪДЪРЖАНИЕ

СПИСЪК НА ФИГУРИТЕ И КАРТИНИТЕ	8
БЛАГОДАРНОСТИ	9
ПРЕДГОВОР	11
„Въображаеми“ и „ненаписани“ книги.....	11
Инверсията <i>власт</i> → <i>видимост</i>	13
ВЪВЕДЕНИЕ	27
I. КАРТА НА ИЗСЛЕДВАНЕТО	27
1. Привидности, видимости и картини на видимост	27
2. Две допускания.....	39
3. Пространства и хетеротопии	43
4. Социализмът като хетеротопия.....	54
II. АНАЛИТИЧНА РЕШЕТКА.....	60
1. Предмет и цел на изследването.....	60
2. Отвъд видимостта	67
3. Сдвояванията <i>власт</i> – <i>видимост</i> : три картини	77

ЧАСТ I

СОЦИОЛОГИЧЕСКОТО ИЗСЛЕДВАНЕ НА ПОЛИТИКАТА

ПЪРВА ГЛАВА

ПРЕДМЕТЪТ НА СОЦИОЛОГИЯТА НА ПОЛИТИКАТА..... 91

1. Политиката, всекидневните представи и социологията..... 91
2. Социални полета и власт
3. Политическо, политика, политическа власт
4. Аналитики на властта: Вебер – Елиас – Шмит – Фуко – Бурдийо

ВТОРА ГЛАВА

ИКОНОМИКА И ПОЛИТИКА.....141

1. „Икономическа база“ и „политическа надстройка“..... 141
2. Властта на посредниците..... 150
3. Ефектът на веридикция (Фуко)
4. Ефектът на оракула (Бурдийо)..... 176

ТРЕТА ГЛАВА

СОЦИОЛОГЪТ И ПОЛИТИЧЕСКАТА ИГРА	185
1. Защо социолозите познават кой ще спечели изборите?	185
2. Социологическото поле при стария режим и прехода	191
3. „Убежищата на истината“ (Аренд)	196

ЧАСТ II

ХЕТЕРОТОПИЧНИ ПРОСТРАНСТВА НА СИМВОЛНА ВЛАСТ

ПЪРВА ГЛАВА

ХЕТЕРОТОПИИ И ТРОПИЧНИ ЕФЕКТИ	205
1. За понятието „хетеротопия“	205
2. Тропични ефекти	216
3. Настроение, свобода и меланхолия	223
4. Протопогледът	227
5. Съединяване на привидностите и видимостите в картини	231

ВТОРА ГЛАВА

КАРТИНИ НА ВИДИМОСТ: ИСТОРИЧЕСКИ ТРАНСФОРМАЦИИ	237
1. От огледална към паноптична публичност	237
2. Консолидирането на политическата власт в картини на видимост	240
3. Власт и съпротива	243
4. Макиавели и Токвил: два погледа към видимостта	247

ТРЕТА ГЛАВА

СОЦИАЛИСТИЧЕСКАТА ХЕТЕРОТОПИЯ	253
1. Да мислим социализма през хетеротопичност	253
2. Хетеротопията, гледана <i>отвън</i> и <i>отвътре</i>	258
3. Логиката на революционното действие	262
4. Пунктът „Сталин“	266
5. Махалото на хетеротопията	270
6. Мрежи и капиталови мотивации	275
7. Идеологическата власт	284
8. Хетеротопичният свят	290

ЧАСТ III

МРЕЖИ, КРИЗИ, ПРЕХОДИ

ПЪРВА ГЛАВА

КАРТИНИ В КРАЯ НА СТАРИЯ РЕЖИМ	297
1. Кой говори? Позицията на „двойна отхвърленост“	297
2. Решението на Политбюро за „атрибутите на властта“	302
3. Реваншът на „здравите сили“	305
4. „Революционното снижаване“	309

ВТОРА ГЛАВА

РЕВОЛЮЦИОННОТО САМОНАСЛЕДЯВАНЕ..... 315

1. Ситуацията в началото на 90-те години, залогът днес 315
2. Биографичната машина..... 317
3. Биографичното сънуване. Психоанализата при социализма..... 323
4. „Остани този, който си, скъсвайки със себе си!“ 328
5. Огледалното формиране на идеологическите идентичности 333

ТРЕТА ГЛАВА

МРЕЖИТЕ НА ПРЕХОДА И КОНВЕРСИЯТА НА КАПИТАЛИТЕ 337

1. Възможности и предимства на мрежовия анализ на прехода 338
2. Понятия и хипотези 339
3. Особености на политическото поле у нас при стария режим 342
4. Революцията на мрежите..... 346
5. Прераждане и легитимация на елитите чрез „двуполусния модел“ 348
6. Молекулата на конверсиите 353
7. Узурпирането на властта от подставените лица и превръщането им в „полигарси“ 356

ЧЕТВЪРТА ГЛАВА

ОТВЪД ПРЕДЕЛИТЕ НА КАПИТАЛИЗМА:**УСМИРЯВАНЕТО НА ИРАЦИОНАЛНИЯ ПОДТИК 359**

1. Да мислим отвъд капитализма?..... 359
2. „Лошата безкрайност“ и „пределът на капитализма“ (Хегел и Маркс) 365
3. „Усмиряването на ирационалния подтик“ (Маркс и Вебер)..... 369
4. Новите хетеротопии 372

„МЕТАФИЗИКА НА СВЕТИНАТА“ (ВМЕСТО ЗАКЛЮЧЕНИЕ) 375

Библиография.....	381
Именен показалец.....	399
Предметен показалец.....	403
Резюме на английски език.....	409
Съдържание на английски език.....	429

СПИСЪК НА ФИГУРИТЕ И КАРТИНИТЕ

А) Фигури

Фиг. 1. *Огледалният опит по Фуко*, с. 207

Фиг. 2. *Политически цикли в социалистическата хетеротопия*, с. 272

Фиг. 3. *Молекула на конверсиите*, с. 355

Б) Картини

Албрехт Дюрер, *Меланхолия I*, 1514 г., с. 215

Паул Клее, *Ангелус новус*, 1920 г., с. 332

БЛАГОДАРНОСТИ

Макар да изглежда понякога, че произтича от „играта на случая“, изборът на тема за едно изследване никога не е съвсем случаен. Той изразява неща, които можем само донякъде да разграничим като логика на научните търсения от всекидневната логика на живота. Или от онова, което често неопределено наричаме „дух на времето“ или „ирония на историята“, или пък „предопределеност на съдбата“. Неочакваните обрати на историята, връхлитащите ни събития налагат темите и предметите, които ни обсебват. Биографичните обстоятелства влияят върху избора на предмет и метод на изследване, и то – в много по-голяма степен, отколкото си представяме.

В смутните времена на конфронтация и заклеявяване след десети ноември се върнах към научните си занимания. Това едва ли щеше да е възможно без окуражаващата подкрепа на приятелите и колегите от Института за социална критика, който учредихме тогава (сега Институт за критически социални изследвания), както и от създадената по онова време катедра „Етнология и социология“ към Пловдивския университет. Без вдъхновяващия диалог с Деян Деянов и Лиляна Деянова, Кольо Коев, Андрей Райчев, Светлана Събева и други колеги, който продължава и днес.

В основата на тази книга е дисертацията, която подготвих за научната степен „доктор на социологическите науки“. Искам да благодаря на рецензентите – проф. Теменуга Ракаджийска, проф. Лиляна Деянова и проф. Михаил Мирчев, както и на останалите членове на научното жури – проф. Антоний Тодоров, проф. Иван Чалъков, проф. Иво Христов и доц. Андрей Нончев за внимателния прочит, критичните бележки, интересните въпроси и идеи, които ме подтикнаха още веднъж да обмисля и доизбистря някои от тезите си.

Признателен съм и на колегите от катедра „Икономическа социология“, факултетния съвет, деканското ръководство на Общикономическия факултет, както и на ректорското ръководство на УНСС за предоставената ми възможност за творчески отпуск. Иначе едва ли бих могъл да завърша и обобщя това продължило толкова дълго изследователско пътуване.

ПРЕДГОВОР

„ВЪОБРАЖАЕМИ“ И „НЕНАПИСАНИ“ КНИГИ

Може би в НАЧАЛОТО ТРЯБВА да кажа няколко думи за жанра на тази книга.

Както знаем, има различни книги – научни, художествени, есеистични, фантастични, утопични, криминални... Но има и такива, които Борхес нарича „въображаеми“: „Тежка и изтощителна лудост е да пишеш пространни книги; да разгръщаш на петстотин страници една идея, която чудесно може да бъде изказана за броени минути. Има по-добър метод: да внушиш, че книгите вече съществуват, и да направиш някакво обобщение или коментар върху тях... По-разумен, по-некадърен, по-ленив, аз предпочетох да напиша бележки върху въображаеми книги“ (Борхес, 2010: 9, 10).

Има и ненаписани книги, за които Стайнър разказва в *Моите ненаписани книги*: „Една ненаписана книга е повече от празнина. Тя съпътства свършената работа като активна сянка – колкото иронична, толкова и печална. Тя е един от животите, които бихме могли да изживеем, едно от пътуванията, които сме пропуснали. Философията учи, че отрицанието може да има определено значение. То е повече от отхвърлянето на една възможност. Отказът от нещо има последствия, които не можем да предвидим или преценим точно. Може би тъкмо ненаписаната книга би могла да се окаже от решаващо значение. Би могла да позволи на човек да се провали по-добре. Или пък да не се провали“ (Стайнър, 2013: 7).

Книгата, която представям тук на вниманието на читателя, може би също щеше да се превърне във въображаема или ненаписана и сега нямаше да ми остане нищо друго освен да напиша, макар и не така сполучливо, нещо като „коментар върху несъществуващи книги“, или да обясня, макар и не така убедително, защо тя е останала ненаписана, ако идеята за нея не ме преследваше упорито през всичките тези години.

Преди време в една своя книга Кольо Коев разглежда „видимостта във феноменологически контексти“, „стратегииите на погледа в модерното общество като стратегии на овладяване на **трансцендентностите**“ – „как да мислим трансцендентността като неподлежаща на трансцендиране“, „непокорността на нещата, способността им да се изплъзват от нашата власт“, „вклиняванията на невиди-

мото в пространствата на видимост“? (Коев, 1996: 11, 12). Тогава се оформи у мен идеята да се заема с анализ на взаимните превръщания власт ↔ видимост (видимостта на властта и властта на видимостта) – нещо като феноменология на политическото, политиката и политическата власт.

И колкото повече навлизах в тази тема си давах сметка за предизвикателствата, пред които съм изправен – всъщност трябваше да напиша не една книга, а книга от книги, които иначе щяха да останат „въображаеми“ или „ненаписани“. Поисках да поставя най-сетне точка на това обсебващо усилие.

Книга от книги. Лабиринт от преливащи се плоскости, изградени калейдоскопично, всяка от които отваря различни сюжетни линии. Това налага читателят да бъде снабден с „кутия от инструменти“ за наблюдение на изплъзващи се, оставащи по специфичен начин невидими, светове от привидности, видимости и картини на видимост. Конструиращи, поглъщащи, подменящи „реалността“, в която живеем и която сме свикнали да възприемаме като „господстваща“.

Някои от водещите сюжети се очертах още в първата ми книга *Хетеротопии* (Бунджулов, 1995). Главите „Социалистическата хетеротопия“, „Картини в края на стария режим“ и „Революционното самонаследяване“ съдържат преработени части от статии, излезли в *Социологически проблеми*. Последните две глави: „Мрежите на прехода и конверсията на капиталите“ и „Отвъд капитализма: усмиряване на ирационалния подтик“ развият идеи от два публикувани текста.¹

В лабиринта от теми и проблеми, които засягам, свързани с кризите и трансформациите на властта и политиката, е проследима „нишката на Ариадна“: привидностите, видимостите и картините на видимост, в които се явяват властта и политиката; публичните пространства, с присъщите им полета и режими на видимост, като хетеротопични пространства на символна власт; инверсиите власт → видимост, настъпващи с възникването и разпространяването на безкрайно експанзиращи („полудели“) посредници в модерното общество.

Началото бе поставено през 90-те години на миналия век с анализа на държавния социализъм в сталинисткия му вид като „сполучливо разиграна утопия“. Преминавайки през парадоксалното прераждане на реалния социализъм в неолиберален капитализъм, това начинание завършва днес с поставянето на въпроса за историческите граници (предели) на капитализма. Върху тази основа очертавам основните положения на една историческа социология на политическите видимости.

Докато структурата на изложението е построена по обратния път: Първо обосновавам аналитичната решетка, щрихирам изследователското поле и ме-

¹ Бунджулов, А., Конверсията: мрежови ресурси на политическото делегиране. – В: Чалъков, И. и др., *Мрежите на прехода. Какво всъщност се случи в България след 1989 г.* София: Изток-Запад, 2008. Бунджулов, А., Пределът на капитализма и новите хетеротопии. – В: *Чужденецът и всекидневието*. Сборник, посветен на 60-годишнината на Кольо Коев. София: Изд. на НБУ и ИКСИ, 2013.

тодологическата му рамка. След което въвеждам ранномодерните, модерните и късномодерните контексти на инверсията власт → видимост и картините, в които тя кристализира. И едва тогава пристъпвам към анализ на класическия и късния сталинизъм, преходите, границите на капитализма. Така проблемите и темите се преоформиха в нова плоскост.

Темата за връзките и отношенията власт – видимост – публичност, разбира се, не е нова. Различни нейни аспекти са обсъждани неведнъж. Трудността бе в намирането на подходящи плоскости на синтез и подходящ инструментариум за изследване и наблюдение на този, изплъзващ се предмет.

За целта използвах аналитични инструменти от различни области: теорията на посредническите структури², феноменологията на видимостта, възприетия от нас мрежов подход към анализа на социалистическата хетеротопия и „прехода“, даващ възможност да се проследят трансформациите на мрежите и легитимационните стратегии на „новите бивши“ и „реабилитираните бивши“ (представителите и наследниците на додесетоноемврийските и преддеветосептемврийските елити)³; психоаналитичните и социоаналитичните инструменти, разработени на основата на „социоаналитичния обрат“ у Пиер Бурдийо от средата на 90-те години и неговите продължения днес – едно актуално и значимо поле, очертано от Пловдивската социоаналитична школа, разкриващо подстъпи към изследването на кризите на биографичните и историческите разкази и самонаследяването на преходните елити⁴.

ИНВЕРСИЯТА ВЛАСТ → ВИДИМОСТ

Това е книга за видимостите, в които се явява политическата власт. Видимостта – не като някаква субстанция, заключена в обективно съществуващи форми или в субективни илюзии, фалшиви образи, а като саморазкриване чрез скриване, и обратно, на властта. Подстъпите към властта, символните структури на репрезентация, в които тя се явява. Властта – не като политическа надстройка (партии и държава), а като специфичен ред, вписващ се и преоформящ присъщия на социалните полета ред, формиращ политическото поле като специфично поле на власт и държавата като форма на политическа власт.

² Теория, развивана у нас от 80-те години насам от Деян Деянов, Кольо Коев, Андрей Райчев, Лиляна Деянова и др.

³ Подход, съчетаващ елементи от мрежовата теория на Бруно Латур и анализа на Пиер Бурдийо на мрежите в социалните полета, който приложихме с Иван Чалъков и Деян Деянов в изследването на мрежите на прехода у нас след 1989 г. (Чалъков, И. и др., *Мрежите на прехода. Какво всъщност се случи в България след 1989 г.* София: Изток-Запад, 2008).

⁴ Става дума за изследванията на Деян Деянов, Светлана Събева, Тодор Петков и др. (вж. в тази връзка *Социологически проблеми*, 2018/1).

Както знаем, думата „ред“ има множество значения: от космологичната идея за ред, през аритметичната – за определена последователност на числа едно след друго или геометричната – за разположение на места в едно пространство; също синтаксиса на изречението или фигурите на силогизма, или религиозната, моралната, правната идея за уредба от определен вид като писан или неписан закон (*nomos*), до политическата идея за баланс на интереси и разпределяне на властта в една общност.

Известно е, че властта е нещо повече от политическата власт, макар последната да изглежда нейна основна форма. Както и че политическата власт е нещо по-различно от властта на държавата и от налагането, и употребата на сила и насилие. Има множество форми на власт и политическата власт е само една от тези форми, придобила при определени условия централна роля.

В модерното общество това бива по специфичен начин оспорено. Политиката, макар да изглежда, че властва над икономиката, последната, обособявайки се във видимостта на „самостоятелна сфера“, въвлеча политиката в своята орбита. Също – религията, морала, културата, правото, всички останали сфери, като привидни автономни, но същевременно зависими от нея.

Така поставен, въпросът за видимостта придобива ключова роля в социалните науки. Без отговора му не бихме могли да навлезем в световите на човека, обществото и институциите. Залогът е политическата власт, конфигурирана чрез специфични режими и картини на видимост/публичност в тяхната историческа произведеност. Целта е да се проследят повратните точки на исторически трансформации на картините на власт – видимост – публичност. Как във взаимните преплитания и опосредявания на символните структури, отношения и форми на власт – икономически, политически, религиозни, правни и пр., и различните режими на видимост/публичност се извършват инверсии: от античната публичност „на спектакъла“ и „представителната“ средновековна публичност към огледалната публичност на дворцовото общество при абсолютната монархия; и от паноптичната публичност на ранномодерното общество към анонимната късно-модерна публичност, чак до „постмодерната“ публичност, поглъщаща властта и политиката, в която властва видимостта, произведена от финансовите, медийните и информационните мрежи, потоци и капитали. Това са разриви, трасиращи посоките на стратегически промени, – възникване и криза, консолидиране и разпадане на картини на видимост.

Основните ми допускания тук са следните: а) властта в политическата си форма се явява винаги спрегната в картини, като власт на видимости, произведени от политическите апарати; б) политическата власт опосредства и надхвърля всички форми на власт, присъщи на отделните социални полета – специфичния *nomos* (ред) на съответното поле; в) по такъв начин тя губи конкретния си предмет и противостои на полетата, в които се вписва и трансформира, също – на административната дейност и правния ред като „политически неутрален“.

Политическото е опосредена и опосредяваща символна структура – сцената, на която се явява политическият актьор. Политическото действие (дейност) от своя страна представляват специфично действие, дейност (метадейност), разгръщаща се като *agonism* (съперничество), *polemos* (в двойствения смисъл на „война“ и „полемика“), конструиране на *мнозинства* и постигане на *съгласия* в името на „общото благо“. Политическата власт е институционалната форма, в която политическата дейност (политиката) се разгръща и става видима. Публичното пространство е хетеротопично пространство на символна власт. „Хетеротопично“ тук означава конструирано на различни места, в които се оглеждат („представят, оспорват и преобръщат“) всички останали места в дадена култура (общност; „контраместа“ (Мишел Фуко). Да се изследва развитието на структурите на власт – видимост – публичност, ще рече да се проследят превръщанията на доминирани в доминиращи структури и свързаните с това преобразувания в режимите на видимост/публичност.

Ключово значение в тази връзка има проследяването на инверсията политика → икономика, която се извършва на прага на модерността, не като замяна на една сфера (политиката) от друга (икономиката) като „елементи на социалната система“ – такива не съществуват, освен в някои влиятелни социологически представи, – а чрез възникването на хибридни структури и свързаните с тях привидности и видимости на „формално равенство“, „пазарна свобода“ и „либерална публичност“, легитимиращи, но също и прикриващи, реалните неравенства и несвобода.

Откъде произтичат трудностите при дефинирането на отношенията власт – видимост – публичност? Как властта, и по-конкретно политическата власт, поражда видимости, а видимостта – власт? Какво представлява самото отношение власт – видимост? Защо неговите елементи не могат да се разглеждат откъснато един от друг?

Да се улови разликата между „упражняването“ и „явяването“ на властта е възможно само в анализа. Практически те са неотделими, неразличими. Кое не означава, че няма нещо като технологии, техники, процедури и апарати на власт, и на представянето ѝ като присъщ на упражняването ѝ ефект. Властовите апарати разглеждам тук в широк смисъл: не само като държавни и партийни апарати, а като „базови звена, колектори, трансмисии“, с които са снабдени институциите. Чрез тях се събират, обработват, натрупват, контролират, разпределят и разменят различни властови ресурси: символни, финансови и материални. Икономически, културни, идеологически, организационни, кадрови, информационни и пр. Ролята на апаратите нараства с етатизирането и политизирането на обществата. Но не бива да забравяме, че има *предетатистки*, *предполитически* (или *неетатистки*, *неполитически*) апарати и институции.

„Властта“ – като игра, отношение и функция/сила, потенция и действие – прониква и обхваща телата, индивидите, групите, масите, нещата. Разпростира

се върху тях, действия чрез тях, оформя ги, приемайки видимата форма на упражняване на власт на едни неща над други. Запазване или промяна на дадено статукво (ред). Премерване на сили, игра между двама и повече актьори на едно и повече равнища, с непрекъснато променящи се изгледи за успех. Власт на думи, вещи, тела, образи, символи, норми. Казваме: „тази вещ, този спомен, този сън или тази мечта имат власт над мен“. И това не е метафора. Но строгата дефиниция ни се изплъзва.

А може би самата претенция за подобни дефиниции е неоснователна и трябва да се задоволим с шрихиране на различни значения на думи като „власт“, доколкото отсъства референтът – „властта като такава“ и тя не е достъпна иначе освен чрез привидностите и видимостите за някакъв „субект“, „център“ или „върх“? Неслучайно пирамидата е архетипна, но не единствената фигура на властта. Властовото отношение, обхващащо и преплитащо се със социалните отношения, кристализирайки, фигурирайки се чрез институции и апарати, стигащи чак до „човешката природа“, дори до природата „като такава“, не се поддава на еднозначно дефиниране.

Но да отъждествим социалните с властовите отношения или да кажем, че „властта“ е привидност и видимост, би било също подвеждащо. Най-малкото защото власт и видимост, видимост и публичност, макар и да се оглеждат едни в други, не се свеждат едни към други, не се превръщат едни в други без остатък. Това че чрез осветеност, изказуемост, описуемост, осезаемост, акустичност (светлина, език, реч, допир, говор) властващите сили и отношения се събират, фигурират във видимост, която се оформя в публичност, не означава, че светлината, езикът, речта, допирът, говорът пораждат или произвеждат властовите сили и отношения. Те са *медиуми*, които ги опосредяват и оформят. Ако приемем Аристотеловото понятие за видимо, можем да се съгласим, че светлината овъзможностява прозрачното, превръщайки го в действително („там дето прозрачното е във възможност, владее тъмнина“ – Аристотел, За душата 418b). Трудността при разграничаването на властта на видимостта от видимостта на властта произтича от обстоятелството, че видимост и публичност са условия-медиуми при упражняване на властта, без последната да е тъждествена и да се свежда до тях. От друга страна, макар видимостта да е условие на публичността, тя не бива да се отъждествява с нея. Както и обратното. Нужно е да удържим динамиката на взаимните превръщания власт ↔ видимост/видимост ↔ публичност, като държим сметка за смяната в акцентите: власт на погледа и поглед на властта, власт на дискурса и дискурс на властта, власт на нормата и норма на властта.

„Власт и видимост“ – така формулирана темата сякаш насочва към дезавуиране на властта, разкриване на „истинското ѝ лице“. Но същественото тук е да потърсим отговор как властта функционира чрез видимости и обратно, като властови сили и отношения; привидности, видимости и картини на видимост, опосредяващи се едни други. Самата представа за властта съдържа два привидно

изключващи се и в същото време, свързани аспекта: *видимото*, явяващото се на показ и *невидимото*, скритото, тайното. „Тайната“ като сърцевина на властта, интимен механизъм на нейното функциониране, и властта, потъваща в невидимото, като „скрита власт“ на някакви „задулисни центрове“. „Властникът, който си служи с нея, добре знае това и прекрасно може да оцени какво му е необходимо във всеки конкретен случай... Той има много тайни и ги въвежда в една система, където те взаимно се прикриват“ (Канети, 2018: 301, 303). Грешка е обаче да натурализираме невидимото, тайното като някакви „скрити същности“. Властта крие тайни, тя черпи сила от „тайното“, „невидимото“, но те не съществуват сами по себе си, а са режими на представяне, картини на видимост, конструирани самата власт (властовите сили и отношения), които я карат да изплува и потъва във видимия и невидимия спектър.

Властовите сили и отношения винаги се явяват и функционират в режими на видимост – публичност. Чрез практики и ритуали, организирани от институции и апарати. Като привидности, видимости и картини на видимост. Но привидностите, от които видимостите и картините на видимост са изградени, не са субективни заблуди, илюзии, а обективни привидности, в които всички сме потопени. Те носят отпечатъка на доминантната структура, която ги е произвела – политическа, икономическа, религиозна, правна и пр., и чрез които тя функционира. „Трансцендентални привидности“, „естествени и неизбежни илюзии“, които не могат да бъдат премахнати, дори и да бъдат опровергани. „Сетивно-свърхсетивни“, „обществено-валидни мисловни форми“, „превърнати форми“, „независими от нашия контрол и индивидуална съзнателна дейност“, от които всекидневно се ръководим в своите действия и поведение. И макар да са формирани в социалните структури чрез институциите и апаратите, вписани в поведението на индивидите, те не са нещо прозрачно и пасивно. Във всекидневието и в теоретичното въображение те заживяват свой живот, като своенравни актьори – държавата като „Левиатан“, „невидимата ръка“ на пазара или „капиталът-вампир“, класите и класовата борба като „локомотив на историята“ и пр.

Когато казвам „режими на власт – видимост – публичност“, имам предвид „специфично формализиране“, оформяне и разпростиране („атмосферизация“) на властови сили и отношения чрез видимости (картини на видимост) в публични пространства като феноменни структури, дискурсивни практики и хабитуси.⁵ Режими, изявяващи, изразяващи действието на различни властови сили – ма-

⁵ Жил Делёз и Феликс Гатари определят като режим на означаване „всяко специфично формализиране, поне в случаите, когато изразяването е езиково“. „Всъщност винаги има някаква форма на съдържание, която е едновременно и неотделима, и независима от формата на изразяване; а двете форми препращат към уредби, които не са главно езикови.“ „Означаваният режим на знака (означаващият знак) има една проста обща формула: знакът препраща към знак, и то препраща към знак до безкрайност... При което бива разглеж-

териални и символни – в дадено поле; намиращи проекция в публичните пространства като пространства на видимост (осветеност, акустичност, тактиленост, описуемост, изказуемост). Режими на преходи – преводи – преноси на различни неща (вещи, знаци, символи, образи, норми, ритуали) – „асемблиране“ на *res publica*. Преходи едно към друго, преводи едно в друго, преноси едно през друго, чрез които различни сили, и създаваните чрез тях ефекти, се явяват (кодират), превеждат (декодират) и пренасят като съпротивляващи се, неконвертируеми, нередуцируеми остатъци. За известно време устояващи на властващите сили; после потъващи, но никога не напълно; завръщащи се. И тъкмо тези моменти на „завръщане на изтласканото“ са интересните.

С възникването и развитието на модерната пазарна икономика, като господстваща структура, възникват и се разпространяват нов тип привидности – фетишни обвивки, превърнати форми, каквито са стоката, цената, печалбата, кредитът, самият капитал. Не твърдя, че властта в нейната икономическа форма – властта на стоките, пазара и капитала – е привидност или видимост, а че няма нещо като „власт в себе си“, която да е „основа“, „субстанция“ на видимостта. Властта не е метафизична величина, а динамично променящи се съотношения на сили, разкриващи се чрез ефекти на видимост и властови ефекти в различни полета на видимост, в различни „диспозитиви“⁶.

дан като *символ*, в постоянно препращане от знак към знак... Целта вече е да се разбере не какво означава даден знак, а към какви други знаци той препраща, какви други знаци се добавят към него, за да оформят мрежа без начало и край, която хвърля своята сянка върху един аморфен атмосферен континуум. Именно този аморфен континуум играе в момента ролята на „означаване“, но той неспирно се хлъзга изпод означаващото, на което служи само за посредник или за стена: в него всички съдържания разтварят собствените си форми. Атмосферизация или осветяване на съдържанията. Извършва се следователно абстрахиране от съдържанията... Знакът, който препраща към знак, е поразен от странна немощ, от несигурност, но мощно е означаващото, което конституира веригата“ (Делюз, Гатари, 2009: 156–158).

По-нататък ще видим, че самият „стоков свят“, както го разглежда Маркс, възпроизвежда подобен режим на означаване – на безкрайно препращане на една стока към друга, от един акт на размяна към друг, при което стоките и парите изпълняват функцията на *знаци*. „Тяхното функционално съществуване поглъща, така да се каже, материалното им съществуване... Като знаци на самите себе си..., замесени със знаци“ (Маркс, 1968: 140, 141). Режимите на власт – видимост – публичност, ако си ги представим като режими на означаване, *не са еднородни*, доколкото последните „препращат към уредби, които не са главно езикови“. Това са различни режими на означаване, изразяване, представяне, осветяване, озвучаване, досег. На език и светлина. Казаното от Делюз и Гатари е валидно също за режимите на власт – видимост – публичност – стига да не забравяме, че, макар и да се преплитат и действат едни чрез други, режимите на светлината са коренно различни от тези на езика.

⁶ Коментирайки „философията“ на Мишел Фуко, Делюз изяснява понятието „диспозитив“ по следния начин: той е „многомерен ансамбъл“, съставен от различни по

Думата „ефекти“ тук предпазва от натурализиране на властта като „предоснова“, „причина“ или „субект“. Власт, видимост и публичност са различни модули на функциониране на исторически специфични структури, мрежи и полета, които се сдвояват и опосредяват. И въпросът е какво се променя в режимите и картините на видимост/публичност, когато една форма на власт изплува и заменя друга?

Видимост на властта → *власт на видимостта* е ключовата инверсия, фокусът на настоящото изследване: а) като превръщания на власт във видимост и видимост във власт в социалните полета, чрез апаратите, които, ще припомним, не трябва да се разбират в тесния смисъл – само като „държавни апарати“; б) също, на равнището на поведението на отделния индивид, като „анатомополитика“, или, на множествата от индивиди (масите, населенията), като „биополитика“; в) най-сетне, като макроинверсии във функционирането на посредническите структури – преходи, трансформации от „дифузни“ („удържащи общността“, „качеството“, „задаващи мярата“) към „диференцирани“ посредници на „количествената експанзия“ (ако използвам тук Лумановото разграничение, към което насочва Деян Деянов, между „функционално дифузни“, каквито са структурите в традиционните общности и „диференцирани структури“, каквито са тези в модерното общество).

На прага на модерността, с конструирането на представата за икономиката като „обособена от социалните отношения и структури сфера“, в които тя дотогава е била „вградена“, и превръщането ѝ в господстваща структура, коренно се променят режимите на власт – видимост – публичност, което намира израз в инверсията власт → видимост в модерното общество. Ефект от: а) обособяването и освобождаването на икономическата от политическата власт, и на пазара и капитала от държавата; б) подчиняването на политическата власт от властта на

природата си линии; криви на видимост и криви на изказване – машини, които карат да виждаш и да говориш. Всеки диспозитив има своя режим на светлина. Диспозитивът съдържа някакви силови линии. Властта е вътрешно измерение на диспозитива, променящо се заедно с диспозитива. Трите големи инстанции – Знание, Власт и Субективност могат да се разгледат през призмата на диспозитива (Делюз, 1997б: 115–120).

В речника, който използвам тук, диспозитивът е наречен „картина на видимост“, без да слагам знак на равенство между тях. В този смисъл можем да говорим за различни диспозитиви/картини на видимост: антични (на античния град), християнски, модерни и пр. Но ако диспозитивите отвеждат към „линиите на субективация“ като към „своя краен предел“, „скициращи прехода от един диспозитив към друг“, „подготвящи линии на счупване“, то картините на видимост насочват към обратния процес – „обективацията“ чрез сдвоявания на обективни и субективни полюси в структури чрез апаратите в социалните полета. И в единия, и в другия случай обаче не става дума за някаква „обща формула“ – било на „субективация“ или на „обективация“.

капитала и пазара (проникването на държавата в пазара и капитала, и подчиняването на държавата от пазара и капитала, превръщането на обществото, по изказа на Карл Полани, в „аксесоар на икономиката и пазара“); в) преходите и срастванията между политика и икономика, държавни (публични) и частни структури, пазар и държава; г) преобръщането на видимостта на властта във власт на видимостта под формата на стоков фетишизъм, овещняване, реификация.

Това, разбира се, не са събития, случили се в една повратна точка, а съвкупни ефекти на множество преплитания и опосредявания на различни видове структури – икономическа, политическа, правна, религиозна, културна и пр., намиращи фокус във видимостта за превръщането на икономиката в господстваща структура. Възникване на нов тип политико-икономико-правно-религиозни-културни сраствания/сдвоявания („кентаври“ и „хибриди“) – следствие от описаното от Маркс превръщане на обикновената стокова размяна, изразена чрез формулата $C - P - C$ (Стока – Пари – Стока), където стоката е „целта на движението“, в *капиталова структура*, изразена чрез формулата $P - C - P'$ (Пари – Стока – Пари'), където капиталовото движение е освободило парите като „прост посредник“, за да ги превърне в „безгранично самонарастваща стойност“. Обръщане в икономическата структура чрез замяна на парите от стоките като посредник и превръщането на тази структура в безгранично количествено експанзираща, от типа $P - C - P'$ (престъпване на всички граници, несекващи престъпвания, изявяващи симптоматиката на модерния капитализъм). Обръщане в посредническите структури (в опосредяването) чрез превръщане на икономиката от доминирана в *доминираща* структура в инверсията политика → икономика. (Инверсията в структурата на стоковата размяна и превръщането ѝ в капиталова структура е условие на заменянето на политическата от икономическата структура като господстваща и свързаната с това промяна в режимите на видимост/публичност.)

Доколкото един посредник има власт да опосредява, той е доминиращ в дадената, опосредявана от него структура. Но тази власт не е абсолютна, а ограничена в рамките на/от опосредяваната структура. Същевременно, в по-широк план, опосредяването се разгръща като специфично властово отношение не само вътре в опосредяваната структура, а и като превръщане на опосредяваната в *опосредяваща* структура, на доминираната в *доминираща* структура. Например – чрез опосредяването си от религиозната, икономическата или правната структура, политическата структура се превръща в доминираща и политическото се обособява като самостоятелна сфера – процес, който наблюдаваме още при прехода от архаичния към класическия гръцки полис. Още тук виждаме появата на стремежа към неограничено печелене на пари чрез търговия и лихварство (неслучайно Аристотел разграничава „изкуството за придобиване“ и „изкуството за печелене на пари“). Новото при модерния капитализъм е, че става дума за възникване на *нов тип посредник* – безгранично експанзиращ отвъд рамките, границите на опосредяваната общност; преобръщане на икономическата структура и превръ-

щането ѝ в „свърхопределяща“ по отношение на всички останали; изместване на видимостта за доминиране на политическата от видимостта за доминиране на икономическата власт. Възникване в икономически контексти на сдвоявания и сраствания – политико-икономико-правни-религиозни-културни..., всяко от които може да бъде изследвано в неговата специфика. Например – „протестантският дух и капитализмът“, „юридизмът и капитализмът“, „демократията и пазарът“ и пр.

Може би не е излишно да припомним, че на практика не съществуват посреднически структури в „чист вид“ – политически, икономически, правни, религиозни, културни и пр. Това са „идеални типове“, инструменти на анализ. Реално съществуват хибриди, произвеждащи привидности.

В дадено хибридно образувание обаче доминира *определен посредник*. Инверсията власт → видимост например е свързана с превръщането на определена структура (в случая – икономическата) в доминираща и произвеждането на съответстващи на тази нова ситуация привидности и видимости. Така една доминираща структура става видима, а доминираният потъват в невидимия спектър (на „социума“). В този план казваме, че се е извършила инверсия, в случая – на политическата в икономическа и на религиозната в правна структура.

Инверсията политика → икономика на прага на модерността намира израз в инверсията власт → видимост (превръщането на видимостта на властта във *власт на видимостта*). Този процес е свързан със споменатото обръщане в опосредяването на икономическата структура чрез заместване на парите като „прост посредник“ във формулата на традиционната стокова размяна ($C - P - C$) от стоките в „общата формула на капитала“ ($P - C - P'$); освобождаването на парите от посредническа функция и превръщането им в „самоцел“ (трансцендентална привидност от нов тип – „печалба“, „кредит“, „капитал“), и обезсилването на посредническата функция на стоките, доколкото вече не те, а парите, като печалба, са „делта на движението“ ($P - P'$). Така освобождаването на капиталовите и пазарните мотивации (стремежът към печалба и конкуренцията) намира израз в нарастваща степен в произвеждането на трансцендентални привидности (превърнати форми) от нов тип, като: „стоки“, „пари“, „цени“, „печалба“, „кредит“, „капитал“ и пр. – не само в икономическите, но и в неикономическите отношения. Проникването и разпространяването на подобни трансцендентални привидности – не само в икономиката, а във всички обществени отношения – е свързано с разпространението и все по-дълбокото проникване на ефектите – не само на стоков, а и на капиталов, пазарен и пр. – фетишизъм, и овещняване в социалните структури.

Но в ситуацията на посоченото „обръщане в опосредяването“ ($P - C - P'$) капиталистът е вече не просто купувач на познатите на пазара стоки, а на един особен вид „стока“ – *способността на работника да се труди* (Ракаджийска, 2010: 141), от която, в нейната практическа реализация в производствения процес, „до безкрайност“ може да се извлече принадлежаща стойност, реализирана на пазара под

формата на печалба. Тоест във формулата $P - C - P'$, превръщането на стоката в посредник и на печалбата в самоцел, реално се вдвояват два вида привидности, овещнени в два вида стоки. Овещняват се два вида обществени отношения – в стоката „работната сила“, наета от капиталиста, и в стоките, произведени от тази „особена стока“, продадени на пазара. Според Маркс не първият вид стока – „работната сила“, а другият, произведените от тази „стока“ и продадени на пазара стоки, са тези, чрез които се произвежда трансценденталната привидност „пари прим“, прикривайки експлоатацията на стоката „работна сила“.

Не по-малко важно е, че в експлоатацията на работната сила откриваме не просто икономическото отношение на извличане на принадлежна стойност, но и едно собствено властово отношение, реализиращо се, както показва Фуко в *Надзор и наказание* (1975), чрез наслагване и срастване на дисциплинарната власт и паноптичния поглед. Тези две отношения (на икономическа експлоатация и собствено властовото), макар и да се преплитат и реализират едно чрез друго, следва да бъдат ясно разграничени. Паноптичната и дисциплинарната схема (властта на погледа и погледът на властта) се срастват, като се вписват в мотивациите на капитала и капиталистическата пазарна икономика. Неслучайно фабриката е едно от местата, където се зараждат и разпространяват паноптизмът и дисциплинарната власт. Наред с училището, болницата, пансионът, казармата и т.н., то има своята специфика, която произтича от начините на срастване на присъщите на съответните дейности норми с модалностите на дисциплинараната власт. В случая с фабриката, специфичното е в наслагването и срастването на дисциплинарната власт в производствения процес с контролните и надзорните функции на апаратите на капитала.

По-късно, в лекционния си курс *Сигурност, територия, население* (1977–1978), Фуко описва как с развитието на модерното общество дисциплинараните техники се вплитат в биополитическите, „дисциплинарният диспозитив“ – в „диспозитива на сигурност“; не чрез тенденцията на „етатизиране на обществото“, а на „управляванизиране на държавата“. От своя страна, дисциплинараните техники, чрез паноптичните ефекти, произвеждащи „покорни и полезни“ индивиди, се вписват чрез следваща трансформация в конституирането на един нов обект на управляване и на науката (политическата икономия, статистиката и пр.) – *населението*. Държавата и апаратите в социалните полета конфигурират вещните привидности, произведени от пазарните и капиталовите структури, в картини на либерална видимост/публичност, в които пазарът, капиталът, икономиката се явяват „автономни“, „самодействащи“ сфери – фокус на въздействие, регулиране, управляване от страна на държавата. Но нарастването на ролята на държавата и нейните апарати (а не изобщо на апаратите в социалните полета) довежда до криза на този тип „управляемост“ и преоткриване (отново) на принципите на „свободния пазар“, и тяхната експанзия във всички сфери по матрицата на неолиберализма (Патън, 2016: 69, 70).

Тази „неолиберална управляемост“ се съчетава и усилюва от радикалната промяна, настъпила от средата на миналия век, – замяната на „обществата на надзора“ (дисциплинарните общества) от „общества на контрола“. „Индивидите са станали *делими*, а масите – образци, данни, пазари или *банки*.“ „Това вече е капитализъм, целящ не производството, а продукта, тоест, продаването или пазара – пише Делъоз. А също така той е същностно разпръснат и фабриката е отстъпила място на компанията. Семейството, училището, армията, фабриката вече не са аналогични среди, които имат в крайна сметка един собственик, бил той държава или частна сила, а са шифровани, деформируеми и преобразуеми фигури на една и съща компания, която вече има само управители“ (Делъоз, 2004: 398–400). Казано на езика на днешния ден, виртуалните светове на информационните и финансовите потоци и мрежи изтласкват, модифицират и подменят локалните структури и мрежи на пазара и държавата.

Анализирайки интернет и социалните мрежи, Шошана Зубоф (тя не се позовава на Фуко и Делъоз) нарича този капитализъм „капитализъм на надзора“ (*surveillance capitalism*), при който границите между обществото и пазара, частна и публична сфера са заличени, но по начин, оставащ незабелязан за самия човек, превръщащ „човешкия опит в данни за поведението“. „Той (този вид капитализъм – А.Б.) съживява стария Карл-Марксов образ за капитализма като вампир, който се храни от труда, но по един неочакван начин. Вместо от труда, капитализмът на надзора се храни от всеки аспект на всеки човешки опит“ (Zuboff, 2019: 19).

Но какво се е случило днес, когато казваме, че неимоверно е нараснала властта на видимостта и че демокрацията се е превърнала в „декор“, „чиста видимост“? Инверсията власт → видимост достига своята върхна точка, при което видимостта поглъща властта в нейната политическа форма, като власт на видимостта. И ако досега политическите видимости са били произвеждани преди всичко чрез държавните и партийните апарати, то днес е налице промяна: държавните и партийните апарати губят своята господстваща роля в производството на картини на видимост и те вече биват произвеждани във/от финансови, пазарни, капиталови, медийни и информационни мрежи и потоци.

Някои виждат в това края на политиката и политическото, поне в познатите им форми. Струва ми се, това не е краят, а трансформация на политическото и политиката, при която основната реалност и критерий на истината, каквато роля са играли досега пазарът и изборите, бива изместена от безкрайното и непрекъснатото фалшифициране на реалното чрез виртуалното. Не просто „разширяване“ или „допълване“ на реалността, а нейното заместване и подменяне от фалшиви дубликати, „отровни копия“.

Знаем, че отношенията между истина и политика, истина и мнение, истина и факт винаги са били двусмислени, конфликтни. „Дали е в самата същност на истината да бъде безсилна и – в самата същност на властта да бъде измамна?“

(Арент, 1992: 358) Това, което ни интересува тук, е потъването, изчезването на истината не като нещо, което е само по себе си налице, а като режим на видимост/публичност – залог в политическата борба/игра, съдържаща „по такъв и такъв начин“ интерпретирани факти. Не просто съответстващи на интересите на този, който ги поднася, а като привидности и видимости, в които той е потопен.

Говори се за „фалшиви новини“, епоха на „постистината“; за фалшификация, дезинформация, информационни и пропагандни войни. Но новото е не, че има „фалшиви новини“. „Дезинформацията“ и „фалшивите новини“ са толкова древни, колкото властта и политиката. Новото е в промяната на режимите на власт – видимост – публичност, довела не просто до маскиране и изопачаване на някаква „основна (базова) реалност“, а до подмяната ѝ от фалшификати, представяни и възприемани като реални (истински), на фона на което казването на истината до голяма степен е загубило значение.⁷

Тези истини-фалшификати, а не просто фалшифицирани истини, заживяват свой живот, създават свои светове. Какво значение има истината в света на „идолите“ – не само онези, които Френсис Бейкън в своето време нарича „идоли на пазара“, а на „образите без оригинал“, които близо четири века по-късно Жан Бодрийяр ще нарече „симулакруми“? В епохата на властта-симулакрум, политиката-симулакрум истината се смесва с лъжата, за да звучи последната още по-убедително, като границата между тях е заличена. И тук имам предвид не „относителния“ характер на истината, а промяната, настъпила в режимите на власт – видимост – публичност. Намерила израз в неимоверното нарастване на уязвимостта на аудиторията от манипулацията и фалшификацията. И то чрез това, че самата аудитория е станала активна и въздейства върху медийния процес като съдържание и форма или като форма без съдържание (празна форма). Чрез това, че

⁷ Преди време във фейсбук ми попадна следната любопитна публикация – „Марк Зукърбърг не разбира журналистиката. Или тя не го интересува“ (<https://www.theatlantic.com/technology/archive/2018/05/mark-zuckerberg-doesnt-understand-journalism/5594-424/>). В нея той е цитиран да твърди, че „фейсбук създава обща основа“, и начинът, по който намираме тази обща основа като набор от факти не е чрез професионални новинарски бюра, а чрез хората. Разбирай количеството „кликвания“ и „лайкове“, които събира дадено мнение, а не качеството на това мнение като компетентност и истинност. Макар да звучи скандално, по отношение на журналистиката Зукърбърг е прав. „Истината“ вече не е монопол на професионалните фабрики за производство, подбор и разпространяване на „факти“, каквито са вестникът и телевизията, а функция на количеството публично одобрени или отхвърлени мнения в социалната мрежа. Така последната капсулира, фрагментира, разделя, противопоставя отделни групи едни на други. Древната разлика между истина и мнение (*doxa*) е изцяло заличена. Нещо, което отбелязва и Хана Арент още преди да е изобретен фейсбук (Арент, 1992: 366, 367). Фейсбук като бизнес-проект само неимоверно усилва този ефект под въздействието на корпоративната и пазарната логика.

аудиторията, публиката се е хванала в капана на собствените си желания и изкушения. Фалшифицирането, подмяната на реалността вече става с участието на самия „субект“.

Тривиално е да се каже, че „липсва морал в политиката“ или че „тя е в криза“, надявайки се, че сме в състояние да я преодолеем чрез едно „ново Просвещение“. За да разберем какво се е случило, трябва да проследим кризата и промяната в *режимите на власт – видимост – публичност* в тяхната конститутивна за полето на властта и оттук за останалите социални полета функция. И по-конкретно – промяната, която е настъпила с инверсиите политика → икономика/власт → видимост, с появата на *безгранично експандиращи пазарни и капиталови структури*, подменящи все повече и повече реалната икономика и живот с виртуалната реалност на финансовите, медийните и информационните потоци и капитали. Процес, който наблюдаваме днес, но чиято кулминация тепърва предстои. Чрез превръщането на информацията в стока – обезсилен посредник в „общата формула на капитала“, самото медийно поле, социалните медии и мрежи са станали в критична степен зависими от логиката на печалбата и третирането на аудиторията като пазар от потребители, купувачи на различни стоки – материални, информационни, символни. „Big Data“, извличане на принадлежна стойност от активността на потребителите (според Зубоф – ‘behavioural surplus’) чрез моделиране, модифициране, а не просто прогнозиране на поведението им на един нов вид пазари (‘behavioural future markets’) (Zuboff, 2019: 137).

Ако в модерното общество откриваме, от една страна, пазара и гражданското общество, и от друга – държавата, които взаимно се предполагат и изключват, наслагват и усилват чрез дублетната форма на либералната демокрация (либерализъм – демокрация), то днес сме свидетели на разлагането и разпадането на тази картина на съставлящите я елементи. Утопията на „свободния пазар и либералната демокрация“ (пазарът и изборите като „места на истината“) са заменени от една нова утопия, едновременно „свръхпазарна“ и „свръхдемократична“ – на самите потребители, уловили се в капана на своите безкрайно усилващи се желания и изкушения, в която границите между реалност и фикция са заличени. Кризата на този нов вид утопия, при която тези граници стават все по-размити, неразличими, на свой ред се усилва все повече с кризата и разпадането на либералната демокрация и пазара като „места на истината“. Защото на какво друго може да се крепят виртуалната икономика и политика, лишени от „критерия на реалността“, ако не на вярата в пазара и демокрацията, непрекъснато манипулирана и подсилвана като ресурс на своето възпроизводство.

ВЪВЕДЕНИЕ

I. КАРТА НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

1. Привидности, видимости и картини на видимост

Най-напред нека избегнем капана, в който лесно попадат не само хората от улицата, но и политиците, социолозите и анализаторите – представата за властта като скрита власт, задкулисни центрове, невидими режисьори и сценаристи. Политиката като театър. Подобни драматургични представи не са нещо ново, властта открай време се свързва с тях и се възползва от тях. Тук проблемът е не верни или неверни са те, а *как* са произведени.

На една конференция в университета на Минесота, състояла се на 7 април 1972 г. по темата „Церемония, театър и политика през XVII век“, Фуко анализира феномена на политическата церемония през XVII век като „изключително популярен и добре дефиниран жанр“, който се разгръща на различни нива: „на нивото на ритуала, където всичко е програмирано; на нивото на театралната репрезентация, където са произведени различни дискурси с известна степен на свобода; най-сетне, на нивото на предизвикателството, на дуела, на двубоя между две страни или две сили (Foucault, 2015: 237). Преди да навлезе в същността на темата, Фуко обяснява, че „този анализ на политическите церемонии през XVII век би трябвало да се превърне в елемент на по-широко изследване върху церемониалните манифестации на политическата власт от политическите дебати на гръцката *агора*, после в Рим, до церемониите в края на XVIII век“ (ibid., 237).

Но нека първо отчетем, че самият театър има политически характер и че политиката и театърът взаимно се опосредяват, оформяйки за пръв път в древна Гърция политическото и политиката като един вид самостоятелна сцена на изява. Тази представа остава в известен смисъл валидна и днес. За Гадамер „театърът е политическа инстанция от отличителен вид тъкмо затова, защото едва в представлението на бял свят излиза всичко това, което е залегнало в пиесата, играе се, бива намеквано и събужда отзвук. Никой не знае предварително какво ще се случи и какво ще бъде пропуснато... Самата творба е това, което пребивава в случая, в събитието на постановката“ (Гадамер, 1997: 209).

В ТДМ („теорията на дееца-мрежа“) Латур дефинира дееца-мрежа (actor-network) „не като източник на действието, а като „движеща се мишена на огромен брой индивиди (entities), тълпящи се около него“. „Неслучайно този израз (actor – А.Б.) идва от театъра, подобно на израза „персона“. Те съвсем не обозначават ясен и сигурен източник на действието, а водят до загадки стари, колкото е самата институция на театъра – както Жан-Пол Сартр показва в известното си описание на *garçon de café*, което вече не вижда разлика между своя „автентичен аз“ и „социалната си роля“. Употребата на думата „деец“ (actor) означава, че никога не е ясно кой и какво действа, когато ние действаме, тъй като актьорът на сцената никога не е сам в играта“ (Латур, 2007: 71).

Ако се абстрахираме от всекидневното (морално) възприемане и оценяване на политиката „като театър“, в театралната метафора за политическото се крие политическият характер на театралното. Ето защо политици, социолози, политически анализатори и пиари с охота и лекота се възползват от подобно възприемане на политиката като театър, театрална сцена, в чието задкулисие приваждаме Властта с главна буква. Но зад сценарното (конспиративно) възприемане на политиката откриваме факта, че никой не знае предварително какво ще се случи, кой и какво действа. Във възприемането на политиката като театър се съдържа моментът на нейната същностна непредзададеност и непредсказуемост, непредвидимост.

Кое то не означава, че се намираме в плен на случайността. Последното би било вярно, ако възприемаме случващото се през призмата на причинно-следствените връзки и зависимости. Но както ще видим, тук имаме работа не с причинно-следствени, а със *символни* ефекти. Политическото и политиката получават своето битие във видимостите, в които се явяват. Не като заблуди, илюзии, произведения от някаква скрита и всесилна Власт, а като символни репрезентации (дрехи), в които се явяват политическите актьори, които имат своя специфична структура (форма). „Имаме основание – отбелязва Бурдийо – да сравняваме политическия живот с театър само при условие, че мислим действително връзката между партията и класата, между борбата на политическите организации и борбата на класите като чисто символна връзка между означаващо и означаемо или, по-добре, между *представители*, даващи *представление*, и представени дейци, действия и ситуации“ (Бурдийо, 2018: 198).

Какво представлява символът? Шпенглер определя символите като „сетивни знаци, последни, неделими и най-вече неволни впечатления с определено значение. Символът е щрих на действителността, който за хората с будни сетива означава с непосредствена вътрешна увереност нещо, което не може да бъде определено разсъдъчно“. „Символна следа на космичното у нас.“⁸ Касирер разглежда

⁸ „Всеки дорийски, ранноарабски, ранноромански орнамент, обликът на селската къща, на семейството, на общуването, носите и култовите действия, но също ликът, походката и осанката на отделния човек, на цели съсловия и народи, видовете езици и формите на

символа като „форма форманс“, „символна система“, „трето звено“ между „системата от рецептори“ и „системата на ефектори“. „Тази придобивка преобразува изцяло човешкия живот. В сравнение с другите животни човек живее не просто в по-широка реалност, живее като че ли в ново *измерение* на реалността... в един символен универсум. Езикът, митът, изкуството, религията са частите на този универсум, различните нишки от които сплитат символната мрежа, сложната тъкан на човешкия опит... Вместо да се обръща към самите неща, човекът постепенно се обръща към самия себе си. Той до такава степен е потънал в езикови форми, художествени образи, митически символи или религиозни ритуали, че не може да узнае или възприеме каквото и да било, без вмешателството на някакъв изкуствен посредник“ (Касирер, 1996: 49, 50). За Гадамер „един символ не само означава, но и представя, замествайки нещо“. Ала заместването означава допускането на съществуването на нещо, което не присъства пряко, в наличие. Така символът замества, репрезентирайки, а това ще рече – позволява непосредствено пребиваване на нещо... Символи, каквито са религиозните, знамето, униформата, по такъв начин заместват онова, което се почита, че то присъства в тях“ (Гадамер, 1997: 218). „Символите са чисти заместители... Те са репрезентанти и получават репрезентативната си битийна функция откъм това, което следва да репрезентират“ (пак там: 219). Най-сетне, за Мамардашвили символът е „средство на нашето въображение“, „жива вещь“, съединяваща два свята; „символически-телесни описания, живеещи в „между“, „живи вещи““ (Мамардашвили, 1996: 35). „Символите не принадлежат на обекта, който ги носи (и той няма да открие тяхната тайна), не принадлежат и на субекта“ – пише Мамардашвили. Наполовина те са потопени във вещи, наполовина – в съзнателния живот (и само чрез последния издърпват психиката, която също е вещь)“ (пак там: 168).

Символите създават светове от привидности, препращайки към символизираното, „без да казват нищо за самото него“. Символът едновременно представя и опосредява, той е *представител* и *посредник*.

Нека не объркваме, настоява Гадамер, знак и символ, символ и образ. Макар и близки, те са нещо различно. „Същността на образа сякаш стои между тези две крайности... *чистото означаване* – същността на знака, и *чистото представяне* – същността на символа“ (Гадамер, 1997: 215). „Образът също репрезентира, но чрез самия себе си, чрез увеличеното значение, което представя пред нас.“ „Това обаче означава, че репрезентираното в него – „първообразът“ – тук е нещо по-

поселения на всички хора и животни, а изобщо целият безмълвен език на природата с нейните лесове, пасбища, стада, облаци, звезди, с лунни нощи и бури, цъфтеж и повяхване, близост и далечина е символична следа на космичното у нас, които сме будни и в мигове на вглъбяване долавяме това слово; от друга страна, чувство за сродно разбиране откроява и сплотява сред цялото човечество семейства, съсловия, племена и най-сетне цели култури“ (Шпенглер, 1994: 234).

вече, по-същински, такъв, какъвто е истинен“ (пак там: 219). В историята на понятието „репрезентация“ се съдържа момент на сакрално-правна двойственост, вкоренена онтологически в разликата между първообраз и изображение: образът, като момент от репрезентацията, притежава „собствена битийна валентност“ чрез превръщането на първообраза в образ. Примерът, който дава Гадамер, е с „репрезентативните образи и картини“. „Начинът, по който се представя владетелят, държавникът, героят, се изобразява в картината. Какво ще рече това? Преди всичко това не означава, че чрез представянето си в картинния образ изображеният получава някакъв по-автентичен начин на изява, а по-скоро обратното: *тъй като* владетелят, държавникът, героят трябва да се покаже и да представи своите (поданици, граждани, следовници), *тъй като* трябва да представлява, то затова *образът* му получава собствена действителност. Въпреки това тук има повратен момент: щом се показва, самият той е длъжен да отговаря на очакванията за оня образ, под който ще бъде приет. И така, определено първо е само-представянето, на второ място идва представянето в образ, в което се осъществява именно първото. Репрезентацията в картини е особен случай на репрезентацията като обществено събитие.“ В бележка под линия на същата страница четем: „Изглежда установено, че старонемското *bilidi*, от което идва и *Bild* (образ), преди всичко означава „мощ“, „власт““ (пак там: 201, 202).

В анализа на социалните структури в тяхната историческа динамика трябва да различаваме привидности, видимости и картини на видимост. Щом привидностите са „естествени илюзии“, изниква поредица въпроси: Как в хода на определени исторически трансформации на социалните структури се променя самият начин на произвеждане на привидности? Как привидностите биват интегрирани във видимости, а видимостите – в картини на видимост? Как картините на видимост, произведени чрез политическите структури и институции, изпълнявайки легитимиращи функции, закрепват определен (политически) ред?

Видимостите са символни репрезентации, опосредяващи социалните структури, имащи собствена символна структура (форма), които в полето на политическите институции (полето на политическата власт) се интегрират (превръщат) в картини на видимост. Вещните структури произвеждат *привидности*, институциите – *видимости*, а политическите институции – *картини на видимост*. Това са символни структури (форми). Не трябва да си ги представяме в причинно-следствена връзка или като „геологични пластове“, „консистентни страти на социума“ – пласт на привидности, пласт на видимости, пласт на картини на видимост, които се надграждат. Всъщност няма подобни пластове (или слоеве). Те се преливат, превръщат се едни в други, едни чрез други и са само аналитично различни като инструменти на анализ на инверсиите власт ↔ видимост. За разлика от тях, властващите сили и отношения могат да стратифицират и да бъдат стратифицирани. Кое не означава, че властта има сама по себе си определена форма, а само че тя може да оформя и да бъде оформена (стратифицирана) от апаратите и ин-

ституциите посредством различни символни форми (привидности и видимости) като икономическа, политическа, правна, религиозна и пр. И това формиране/оформяне може да се случи в различни модалности чрез визуалност, изказуемост, описуемост, осезаемост, акустичност.

Позовавайки се на понятието на Клифърд Гиърц „символно действие“, Пол Рикъор формулира следната хипотеза: „където има човешки същества, повече не може да има несимволичен модус на съществуване и дори несимволно действие. Действието непосредствено се управлява от културни образци, които осигуряват шаблони или схеми за организацията на социалния или психологическия процес, може би както генетичните кодове... осигуряват такива шаблони за организиране на органичните процеси. Нашият опит за природния свят изисква създаването на карта – по същия начин създаването на карта е нужно и за нашия опит за обществената действителност“ (Рикъор, 1991: 75)⁹.

В перспективата на „феноменологически обоснованата онтология“ видимостта в дадено исторически конструирано поле е *подстъп* към заобикалящия ни свят. Казваме: „нещата са видими“, т.е. изложени на показ, осветени. В сетивно-образното им явяване пред и чрез погледа те стават реални – но не по един и същ начин, и не в една и съща степен. Видимото и невидимото, като онтично съществувачи, са сдвоени полюси на явяване/възприемане на света: невидимото като онтична определеност (индекс) дезавуира видимото като илюзия, а привидното, като „естествена илюзия“, всмуква в себе си невидимото, превръщайки го в нещо проблематично. Това не означава, че то престава да съществува – то се появява, изплува и изчезва. Потъва, превръща се в по-малко реално, лишено от реалност или нереално.

Видимостта невинаги е свързана с присъствието на нещо. Тя може да възникне и от отсъствието му, подчертаващо неговата видимост като *отсъстващо*. Кое то не е равнозначно на нереално. Ние възприемаме света не абстрактно, а практически, като всекидневен свят в конкретни всекидневни ситуации. Или, както пише Сартр, в неговата „битийна пълнота“. При което „във възприятието винаги се осъществява конституиране на дадена форма върху даден фон“. Доколкото организирането на някакви неща (обекти, предмети, вещи, индивиди) във *фон* или във *форма* „зависи от насоката на моето внимание“, свързана с моето очакване да видя/заваря нещата по „такъв и такъв начин“. Пиер, когото търся и очаквам да видя, „не е тук“ (в кафенето). Той „в действителност отсъства от *цялото* кафене“, а не от определено място. „Отсъствието му фиксира кафенето

⁹ Според Гиърц „човешкото поведение, изведнъж видимо като символно действие – действие, което означава нещо – както фонирането в речта, цвета в рисуването, линията в писането или звученето в музиката кара да губи смисъла си въпросът дали културата е система на поведение или тип съзнание, или пък някак си и двете едновременно“. „Културата е обществена, защото значението е обществено“ (Гиърц, 1990: 535, 537).

в неговото чезнене, кафенето остава *фон*“, на който се откроява едно отсъствие – това на Пиер (Сартр, 1994: 107–109). Принципната непълнота, незавършеност на битието (Мамардашвили) бива, само *отчасти*, компенсирана чрез възприемането на конкретните всекидневни ситуации в тяхната пълнота, завършеност.

Привидностите са естествени, „трансцендентални илюзии“, „символни форми“. Или, ако използваме Марксовия речник, обективни, „сетивно-свърхсетивни“ вещи, „обществени неща“, „превърнати форми“. Мамардашвили анализира връзката „превърнати форми – привидности – видимости“ като „начин на функциониране на сложна система от връзки“ посредством „косвена фигурация“ (косвени изражения), които „битийстват като отделно качествено цялостно явление, предмет наред с други предмети“. „Тази видима форма на действителните отношения, различна от вътрешните връзки, играе заедно с това – именно със своята обособеност и битийност – ролята на самостоятелен механизъм в управлението на реалните процеси на повърхността на системата“ (Мамардашвили, 1992а: 271).

Според Мамардашвили понятието „превърната форма“ може да се приложи към всички форми на обществен фетишизъм, в т.ч. на религиозния фетишизъм. В ритуалите и практиките на религиозен фетишизъм или в архаичната и традиционната икономика на дарообмен няма да открием обаче *стоково*-фетишни привидности. Там ще открием друг вид привидности и видимости, които също могат да имат битие в природни или материални неща, предмети, свързани с обмяна на дарове, също тотеми и техните изображения. Докато в модерната пазарна икономика откриваме анализирани от Маркс феномени на стоков фетишизъм като вещни привидности (неслучайно Маркс използва религиозното понятие за фетишизъм, означавайки този вид вещни привидности като „фетишизъм“): „Чрез това *quid pro quo* [появяване на едно вместо друго] продуктите на труда стават стоки, сетивно-свърхсетивни или обществени неща. Така светлинното въздействие на дадено нещо върху зрителния нерв се изразява не като субективно раздразнение на самия зрителен нерв, а като вещна форма на нещо, което се намира вън от окото. Но при гледане действително се хвърля светлина от дадено нещо, от външен предмет, върху друго нещо – окото. Това е физическо отношение между физически неща. Но стоквата форма и стойностното отношение на продуктите на труда, в което тя се проявява, нямат абсолютно нищо общо с тяхната физическа природа и с вещните отношения, които произтичат от нея. Това е само определено обществено отношение между самите хора, което приема за тях фантастичната форма на отношение между нещата“ (Маркс, 1968: 85).

Спецификата на производство и функциониране на модерните привидности, приемащи формата на стоков фетишизъм, според Маркс се състои в това, че „посредстващото движение изчезва в своя собствен резултат и не оставя зад себе си никаква следа“ (пак там: 105). Така в процеса на опосредяване превърнатите форми произвеждат редици от наслаждащи се феномени, в които привидности-